

BADIIY MATNNING LINGVISTIK TAHLIL METODLARI

Nurullayeva Kamola

O`zDJTU, Sharq filologiyasi fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matnning lingvistik tahlil metodlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari va amaliy qo'llanishi yoritiladi. Badiiy matn til birliklari orqali estetik va emotsional ta'sir ko'rsatadigan murakkab tizim sifatida tahlil qilinadi. Ushbu ma'qolada lingvistik tahlil metodlarining turlari hamda ularning foydalanish va ushbu me'todlarning o'rganadigan nuqtalari bo'yicha atroflicha tahlil qilinadi. Shuningdek ma'qolada leksil – semantik tahlil metodi, stilistik tahlil metodi, sintaktik tahlil metodi, diskursiv tahlil metodi, pragmolingvistik tahlil metodi hamda kompozitsion tahlil metodlarining o'rganish nuqtasi, o'zaro bog'liqligi va ularning badiiy matn mazmunini chuqur anglashdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: badiiy matn, lingvistik tahlil, stilistika, semantika, diskurs, interpretatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы лингвистического анализа художественного текста, их специфические особенности и практическое применение. Художественный текст анализируется как сложная и многослойная система, которая посредством языковых единиц оказывает эстетическое и эмоциональное воздействие. В статье подробно освещаются виды методов лингвистического анализа, а также сферы их применения и аспекты, подлежащие изучению. Кроме того, рассматриваются такие методы, как лексико-семантический, стилистический, синтаксический, дискурсивный, прагмалингвистический и композиционный анализ, их исследовательские возможности, взаимосвязь и роль в глубоком понимании содержания художественного текста.

Ключевые слова: художественный текст, лингвистический анализ, стилстика, семантика, дискурс, интерпретация.

Abstract. This article examines the methods of linguistic analysis of literary texts, their specific features, and practical applications. A literary text is analyzed as a complex and multi-layered system that produces aesthetic and emotional effects through linguistic units. The paper provides a detailed overview of the types of linguistic analysis methods, their applications, and the aspects they investigate. In addition, such methods as lexical-semantic, stylistic, syntactic, discourse, pragmalinguistic, and compositional analysis are discussed in terms of their research focus, interrelations, and their role in achieving a deeper understanding of the content of literary texts.

Keywords: literary text, linguistic analysis, stylistics, semantics, discourse, interpretation.

Kirish. Badiiy matn tilning eng murakkab va ko'p qatlamli ko'rinishlaridan biridir. U nafaqat axborot yetkazadi, balki o'quvchiga estetik ta'sir ko'rsatadi, muallifning individual uslubini aks ettiradi. Shu sababli badiiy matnni o'rganishda lingvistik tahlil metodlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. 1. Leksik-semantik tahlil metodi. Lingvistik tahlil orqali matndagi til birliklari, ularning o'zaro aloqasi va funksional vazifasi aniqlanadi. Bu esa asarning mazmuni va g'oyasini chuqurroq anglash imkonini beradi. Ushbu metod matndagi

soʻzlarning maʼnosi, ularning oʻzaro bogʻlanishi va semantik maydonini oʻrganishga qaratilgan. Bunda quyidagilar tahlil qilinadi: sinonim va antonimlar, koʻp maʼnolilik, metafora, metonimiya kabi badiiy vositalar. Leksik-semantik tahlil orqali muallifning obraz yaratish usuli va matndagi yashirin maʼnolar ochib beriladi. Leksik-semantik tahlil metodi til birliklarining (soʻz, ibora) lugʻaviy maʼnosi, mazmun qatlamlari, kontekstual xususiyatlari va oʻzaro sinonimik, antonimik, giponimik munosabatlarini oʻrganuvchi asosiy lingvistik usuldir. Bu metod soʻzning semantik maydoni, komponent tahlili va koʻchma maʼno hosil qilish jarayonlarini (metafora, metonimiya) ochib beradi. Leksik-semantik tahlil metodining asosiy jihatlari quyidagilardan iborat: Komponent tahlil: Soʻzlarni maʼno qismlariga (semalariga) ajratib, ularning farqlovchi xususiyatlarini aniqlash. Semantik maydon: Soʻzlarni mavzu yoki maʼno yaqinligi boʻyicha guruhlash (masalan, "ona" konsepti – mehr, ayol, vatan). Paradigmatik munosabatlar: Sinonimlar, antonimlar, omonimlar va giponim/giperonim munosabatlarini tadqiq etish. Kontekstual tahlil: Soʻzning matn ichidagi maʼno oʻzgarishlari va funksional xususiyatlarini oʻrganish. Assotsiativ tahlil: Soʻzlarning nutqdagi bogʻlanish doirasi va kollektiv tasavvurdagi oʻrnini aniqlash. Bu metod tilning tabiiy rivojlanishi, badiiy matnlar talqini va sunʼiy intellektda soʻz maʼnolarini tushunish uchun qoʻllaniladi. 2. Stilistik tahlil metodi Stilistik tahlil matnning badiiy ifoda vositalari va uslubiy xususiyatlarini oʻrganadi. Bu metod yordamida: muallif uslubi, badiiy tasvir vositalari, ekspressivlik darajasi aniqlanadi. Masalan, epitet, taqqoslash, ironiyaning qoʻllanishi matnning taʼsirchanligini oshiradi. Stilistik tahlil metodi — badiiy, ilmiy, rasmiy va ommabop matnlarning uslubiy oʻziga xosligi, ijodkor mahorati hamda til birliklarining (fonetik, leksik, sintaktik) estetik vazifalarini oʻrganuvchi lingvistik tadqiqot usulidir. Bu metod matndagi tasviriy vositalar, obrazlilik va muallif gʻoyasini ochib berishga xizmat qiladi.

Stilistik tahlil metodining asosiy jihatlari quyidagilardan iborat: Lingvistik darajalar: Tahlil fonetik (tovushlar), leksik (soʻz boyligi), morfologik (soʻz shakllari) va sintaktik (gap qurilishi) darajalarda olib boriladi. Stilistik ajratish (Foregrounding): Matnda ajralib turuvchi, urgʻu berilgan vositalarni, inversiya (gap tartibining buzilishi) va parataksis (bogʻlovchisiz gaplar) kabi usullar.

Zamonaviy yondashuvlar: Korpus lingvistikasi va diskurs tahlili kabi yangi metodlar orqali matnning oʻziga xosligini chuqurroq oʻrganish.

Maqsadi: Matnning estetik, badiiy va emotsional taʼsir kuchini baholash hamda ijodkorning individual uslubini aniqlash. Stilistik tahlil matnning faqat mazmunini emas, balki "qanday" ifodalanganini tushunishga yordam beradi.

Sintaktik tahlil metodi gap tarkibidagi soʻzlarning oʻzaro bogʻlanishi, gap boʻlaklari (ega, kesim, toʻldiruvchi, aniqlovchi, hol) va ularning vazifalarini oʻrganuvchi lingvistik usuldir. U gapning strukturaviy qurilishi, soʻz birikmalari va gap turlarini aniqlash uchun qoʻllaniladi. Tahlil asosan gap boʻlaklariga ajratish va ularning aloqalarini aniqlashga qaratilgan.

Sintaktik tahlil usullari: Gap boʻlaklariga ajratish: Gapni ega, kesim va ikkinchi darajali boʻlaklarga boʻlib chiqish. Sintaksemalarga ajratish: Gapni funksional-sintaktik birliklarga (sintaksemalarga) ajratib tahlil qilish.

Pragmalingvistik tahlil metodlari: Nutqiy harakat tahlili: Nutqiy vaziyatni modellashtirish. Pragmatik preussupozitsiya: Axborotning toʻgʻriligiga boʻlgan oldindan ishonchni oʻrganish. Kommunikativ niyat tahlili: Nutqning taʼsirchanligini

baholash. Bu metod badiiy matnlar, siyosiy nutqlar, reklama va kundalik muloqotlarni chuqur tushunish uchun qo'llaniladi.

Kompozitsion tahlil metodi – san'at, adabiyot va dizaynda asar tuzilishi, qismlarning o'zaro mutanosibligi, ranglar uyg'unligi va badiiy g'oyani ochishdagi o'rnini o'rganuvchi uslubdir. Bu metod asarning yaxlitligi, shakl va mazmun birligini, kompozitsiya markazi va muvozanatini tahlil qilish orqali ijodiy jarayonni boshqarish va badiiy didni shakllantirishga yordam beradi.

Kompozitsion tahlil metodining asosiy jihatlari:

Tuzilish va mutanosiblik: Asarning qismlari (markaz, chekka qismlar, fon) o'rtasidagi bog'liqlik va mutanosiblikni tahlil qilish. Rang va yorug'lik uyg'unligi: Mahobatli rangtasvirda kompozitsion yechim va ranglarning o'zaro uyg'unligini o'rganish. Badiiy g'oya va mazmun: Kompozitsiya negizida yaratilgan kartinalarning o'ziga xosligini, ma'no va shakl birligini tahlil qilish. Ijodiy tafakkur: Talabalarda ijodiy tafakkur va badiiy didni shakllantirish, san'at asarlarini to'g'ri idrok etishga o'rgatish. Metodik yondashuv: Kompozitsiya nazariyasi va badiiy tahlil orqali san'at asarini chuqur tushunish. Kompozitsion tahlil san'at asarlarida kompozitsiyaning tutgan o'rnini, uning badiiy-estetik ta'sirchanligini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Badiiy matnning lingvistik tahlili uning mazmuni, shakli va estetik qiymatini chuqur anglash imkonini beradi. Turli metodlarning uyg'un holda qo'llanishi matnni har tomonlama tahlil qilishga xizmat qiladi. Har bir metod o'ziga xos jihatlarni ochib beradi va ular birgalikda badiiy asarning to'liq talqinini yaratadi. Shuningdek adabiy matn tahlili keng qamrovli bo'lishi kerak, shu jumladan semantika, stilistika, pragmatika va kognitiv lingvistikaning elementlari hisoblanadi. [Stepanov, 2010]. Leksik tanlov fidiosinkraziyaning eng muhim tarkibiy qismidir. U nutqning o'ziga xosligini va tasvirini yaratadi [Arutyunova, 199]. Masalan, A. Axmatovanning she'riy uslubi so'zlarning nozikligi va aniqligi bilan ajralib turadi, L. Tolstoyning uslubi esa turli xil lug'at va psixologiyaning tahliliy tavsifi bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Carter, R., & Simpson, P. (1989). Language, discourse and literature: An introductory reader in discourse stylistics. London, UK: Routledge.
2. Leech, G. N., & Short, M. H. (2007). Style in fiction: A linguistic introduction to English fictional prose (2nd ed.). London, UK: Pearson Longman.
3. Simpson, P. (2004). Stylistics: A resource book for students. London, UK: Routledge.
4. Toolan, M. (2001). Narrative: A critical linguistic introduction (2nd ed.). London, UK: Routledge.
5. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). Cohesion in English. London, UK: Longman